

Οὗτις ἐμοί γ' ὄνομα – osobna imena antičke Grčke

Nina Čengiđ

Odsjek za klasičnu filologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

U 9. pjevanju *Odiseje*, kada kiklop Polifem pita Odiseja da mu kaže svoje ime (καί μοι τεὸν οὖνομα εἶπέ) ne bi li ga kao dar što ga stranac poštuje (τὸ ξείνιον) pojeo posljednjega, on odgovara poznatim riječima:

Οὗτις ἐμοί γ' ὄνομα· Οὗτιν δέ με κικλήσκουσι
μήτηρ ἠδὲ πατήρ ἠδ' ἄλλοι πάντες ἑταῖροι. (Hom. *Od.* IX, 366–367)
„Nitko mi je ime. Nitko me zovu majka i otac i svi drugi prijatelji.”

Nakon što ga Odisej oslijepi, Polifemovi prijatelji kiklopi pohite mu u pomoć, a on im kaže da ga „na prijearu ubija Nitko”, Οὗτις με κτείνει δόλω. Ako je tako, i ako Polifemu nitko ne čini nikakvo zlo silom (εἰ μὲν δὴ μή τις σε βιάζεται), kiklopi ga ostavljaju kazujući mu da nevolja vjerojatno dolazi od Zeusa i da će proći. Kiklopi su Polifema shvatili doslovno, ali nisu razumjeli da je Polifem imenovao osobu; kiklopi su shvatili „nitko”, a Polifem je rekao „Nitko”. Odgovor na pitanje kiklopa „tko ti čini kakvo zlo da ti pomognemo?” jest osobno ime (a ne niječna neodređena zamjenica), a njegova je primarna funkcija određenje, identificiranje osobe.

Simbolička djelatnost jezika može se slikovito opisati kao davanje imena svijetu. Svaki jezik, po svojim pravilima, stvara imena – riječi ili jezične znakove – kojima svijet imenuje, identificira i uređuje. Imena imaju svoj oblik i značenje, pri čemu oblik omogućava ljudima da međusobno razmjenjuju obliku pripadno značenje. Osobna imena posebna su vrsta jezičnih znakova čija je glavna funkcija identificiranje osobe. Ona imaju značenje (ono se može etimološki istraživati, na primjer, osobno ime *Božidar* ima etimološko značenje „dar od boga”, jednako kao što to ima grčko ime Θεόδωρος, etimološki sastavljeno od elemenata θεός „bog” i δῶρον „dar”), ali njihova glavna funkcija nije prenošenje takva značenja, nego je to imenovanje i određenje pojedinca. Razliku između opće imenice i osobnog imena pokazuju i ovi primjeri komediografa Platona i filozofa Platona. Platon komediograf pita za ime: na pitanje „tko si ti?” sugovornik odgovara „ja sam x, ja se zovem x”. Nasuprot tome, Platon filozof pita kojom se riječju tko ili što zove (Tko je on? Kako se to kaže? > On je liječnik. Kaže se „liječnik”.):

Komediograf

οὗτος, τίς εἶ; (...) Ἑρμῆς ἔγωγε (Pl. Com. Kassel-Austin, fr. 204)
Hej ti, tko si ti? Ja sam Hermes.

Filozof

Τίς οὗτος; τί ὄνομα αὐτῷ; Ἴατρος. (Pl. *Ion*, 530d7)

Tko je onaj? Kojom se riječju on zove? Liječnik.

Osobna imena pripadaju među jezične univerzalije, u one dijelove koje ima svaki jezik. Budući da ih svaki jezik stvara prema svojim fonološkim i morfološkim zakonima, osobna se imena razlikuju od jezika do jezika. Ona se mogu analizirati s različitih aspekata: može se gledati njihova tvorba, forma, struktura ili etimologija. Mogu se promatrati njihov odabir, postupak davanja imena ili socijalna značenja koja prenose. Osobna imena znače jedno u javnoj upotrebi, a drugo u privatnoj domeni. Istraživanje imena „kosmos je za sebe”, kako se ističe u predgovoru monografije *Name Studies, An International Handbook of Onomastics* (Eicheler et al. 1995).

Zakon o osobnom imenu u Republici Hrvatskoj određuje da se struktura osobnog imena „sastoji od imena i prezimena”. Danas je tako u većini europskih država, no to je posljedica dugotrajnih društvenih i administrativnih promjena. U antičkoj Grčkoj primarni je identifikator osobe njezino osobno ime. Drugi identifikator je ime oca, a pripadnost demu, plemenu ili polisima nije samo određenje pojedinca, već je i potvrda njegova pravnog statusa građanina. Alkibijad je:

Ἀλκιβιάδης Κλεινίου, Σκαμβωνίδης τὸν δῆμον, (...) (*Schol. in Lucianum*, 20.16)

Alkibijad, Klinijin sin, iz dema Skambonide

Jedan primjer jednostavnog imenovanja pojedinaca može se pročitati na početku Platonove *Države* gdje naraciju otvara Sokrat:

Κατέβην χθὲς εἰς Πειραιᾶ μετὰ Γλαύκωνος τοῦ Ἀρίστωνος (...) κατιδὼν οὖν πόρρωθεν ἡμᾶς οἴκαδε ὠρμημένους Πολέμαρχος ὁ Κεφάλου ἐκέλευσε δραμόντα τὸν παῖδα περιμεῖναι ἔ κελεῦσαι. (...) Καὶ ὀλίγω ὕστερον ὃ τε Πολέμαρχος ἦκε καὶ Ἀδείμαντος ὁ τοῦ Γλαύκωνος ἀδελφὸς καὶ Νικήρατος ὁ Νικίου καὶ ἄλλοι τινὲς ὡς ἀπὸ τῆς πομπῆς. (Pl. *Resp.* 327a1-c.4)

Spustio sam se jučer u Pirej s Glaukonom, Aristonovim sinom (...) Ugledavši nas iz daljine kako se spremamo kući, Polemarh, Kefalov sin, zapovjedio je svom robu da trči i kaže nam da pričekamo. (...) I malo poslije došli su Polemarh, i Adimant, Glaukonov brat, i Nikerat, Nikijin sin, i neki drugi, čini se, s proslave.

Ime oca kao sekundarni identifikator osobe u ovim primjerima ima oblik osobnog imena u genitivu, no istu funkciju imaju i patronimik i patronimički pridjev. Patronimik je imenica izvedena iz osobnog imena uz pomoć imenskog sufiksa -ίδης: Hektor je kod Homera Ἑκτωρ Πριαμίδης, Hektor, Prijamov sin (Hom. *Il.* II, 817). Patronimički pridjev izvodi se iz imena oca uz pomoć pridjevskog sufiksa -ιος. Tako se kod Homera imenuje Ajant, Telamonov sin, Αἴας Τελαμώνιος.

U starogrčkom postoje i imenske formule za osobe s dva imena i za osobe s nadimkom. Hanibalov otac Hamilkar zvao se i Barkas, Ἀμίλκας ὁ καὶ Βάρκας (Diod. Sic. 25.8.1), a apostol Pavao prvotno se zvao Savao, Σαῦλος ὁ καὶ Παῦλος (Act. Ap. 13.9); oba se takva slučaja označavaju formulom imenovanja ὁ καί, kao starogrčka inačica engleskog *aka* (*also known as*), Hamilkar imenom i Barka, Savao imenom i Pavao.

Za nadimke se koriste fraze ὁ ἐπικαλούμενος/ἡ ἐπικαλουμένη i ἐπίκλην:

Διονύσιος δ' ὁ ἐπικαλούμενος Ἰαμβός (Ath. 7. Kaibel 20.10)

Dionizije zvan Jamb

Δημῶ γοῦν ἡ ἐπικαλουμένη Μανία, (...) (Plut. Vit. Demetr. 27.9.1)

Demo zvana Manija, (...)

Γέγονε καὶ Μένανδρος Διογένους μαθητῆς, ὁ ἐπικαλούμενος Δρυμός, θαυμαστῆς Ὀμήρου, καὶ Ἥγησίας Σινωπεὺς ὁ Κλοῖος ἐπίκλην, καὶ Φιλίσκος ὁ Αἰγινήτης (Diog. Laert. 6.84.8)

Diogenon je učenik postao i Menandar zvan Drim, poštovatelj Homera, Hegesija iz Sinope s nadimkom Klej i Filisk s Egine.

Fond starogrčkih osobnih imena najbolje se može razmatrati na primjeru Atene gdje se zbog dovoljne količine sačuvanih podataka mogu ustanoviti onomastički kontinuitet i stabilnost. Atenska su imena primarno ona epigrafski potvrđena u Ateni i na području Atike. U odnosu prema tome, prateći odstupanja, potvrđeno je nekoliko načina na koje su strana imena mogla ući među atenska. U arhajskom periodu to je prvo uspostavljeno i socijalno potvrđeno prijateljstvo Atenjana i stranaca (ξενία). Kasniji je primjer takve razmjene imena i ime glasovitog Alkibijada, za kojega Tukidid napominje da mu je ime spartansko, τοῦνομα Λακωνικόν, po povijesnim vezama njegove obitelji sa Spartom (Th. 8.6.3.). U potonjem periodu, a do 451. g. pr. Kr., strano je ime dijete moglo dobiti kroz brak Atenjana sa strankinjom. Po „starogrčkom ključu” imenovanja djece, djeca su dobivala imena djedova, prvo s očeve, a zatim s majčine strane i po tom je atenski reformator Klisten dobio ime po djedu, Klistenu, tiraninu Sikiona nakon što se njegova kći Agarista udala za Atenjanina Megakla. Strana imena pojavljuju se i naturalizacijom stranaca u Ateni, kao, na primjer, dolaskom Olinčana u Atenu nakon što je 348. g. pr. Kr. Filip II. Makedonski razorio Olint.

Danas u Hrvatskoj roditelji imaju rok od trideset dana u kojem moraju prijaviti ime novorođenog djeteta, a u staroj se Grčkoj ime određivalo desetog dana po rođenju, na tzv. svetkovini desetog dana, ἡ δεκάτη. Tako to tumači *scholion* uz 992. stih Aristofanovih *Ptica*, u nizu kratkih scena prije druge parabaze s referencom na to da „grad ptica” još nije blizu svojeg desetog dana:

οὐκ ἄρτι θύω τὴν δεκάτην ταύτης ἐγώ,

καὶ τοῦνομ' ὥσπερ παιδίω νῦν δὴ ἔθεμην; (Ar. Av. 922–923)

*Pa zar ja tek ne slavim njegovu svetkovinu desetog dana
i nisam li mu tek sad, kao djetetu, dao ime?*

σαφές ὅτι τὰ ὄνοματα τῶν παιδῶν ἐτίθεισαν τῇ δεκάτῃ (schol. Ar. Av. 922)
Jasno je da su se imena djece davala desetog dana.

„Dati ime, imenovati” kaže se ὄνομα τιθέναι. U Hrvatskoj zakon propisuje da „osobno ime djeteta roditelji određuju sporazumno”, a Aristofan u *Oblacima* ocrtava jedno fiktivno imenovanje djeteta u komičkom tekstu:

μετὰ ταῦθ', ὅπως νῶν ἐγένεθ' υἱὸς οὗτοςί,
ἐμοί τε δὴ καὶ τῇ γυναικὶ τὰγαθῆ,
περὶ τοῦνόματος δὴ ἔντεῦθεν ἐλοιδορούμεθα.
ἢ μὲν γὰρ Ἴππον προσετίθει πρὸς τοῦνομα,
Ξάνθιππον ἢ Χάριππον ἢ Καλλιπίδην,
ἐγὼ δὲ τοῦ πάππου ἑτιθέμην Φειδωνίδην.
τέως μὲν οὖν ἐκρινόμεθ'· εἶτα τῷ χρόνῳ
κοινῇ ξυνέβημεν καθέμεθα Φειδιππίδην. (Ar. Nub. 60–67)

*Zatim, kada nam se rodio sin, ovaj ovdje,
meni i toj finoj ženi,*

nakon toga smo se svađali oko imena.

*Ona je imenu htjela dodati dio híppōs,
Ksánthíppōs ili Khárippōs ili Kallíppídēs,
a ja sam pokušavao nazvati ga Pheidōnídēs, po imenu djeda.*

*Neko vrijeme smo se prepirali, a zatim, s vremenom,
složili smo se i dali mu ime Pheidíppídēs.*

U Aristofanovu odlomku supružnici zajednički odlučuju o imenu djeteta, ali imaju za ime različite prijedloge i različit motiv. Strepsijad se povodi običajem da dijete dobije ime po djedu, a njegova fina (ἀγαθή) žena želi drugačiju vrstu imena. Sposobnost imanja konja i brige za njih bila je u antičkoj Grčkoj neka vrsta statusnog simbola, a imena koja su u sebi sadržavala element riječi *híppōs* imala su jasnu asocijaciju na bogatstvo i ugled najviših društvenih slojeva. Oba prijedloga pokazuju da osobno ime i davanje imena u staroj Grčkoj ima naglašeno socijalno značenje i vrijednost. Davanje imena djetetu po djedovima simbolizira kontinuitet obitelji, a s druge strane, imena se povezuju s pripadnošću određenom društvenom sloju.

Aristofanova komička anegdota skreće pažnju na još jedan aspekt starogrčkih osobnih imena, a to je njihova tvorbena struktura. Oblikom i tvorbom starogrčka se imena dijele na jednostavna i složena. Jednostavna ili monotematska imena tvore se iz jedne osnove, iz imenice, pridjeva, glagola, poput imena Δέξιος Deksije, izvedenog iz pridjeva δεξιός („desni, povoljan, umiješan”). Složena ili bitematska imena tvore se iz dva semantički i formalno cjelovita leksička elementa koji isto mogu biti različite vrste riječi (imenice, pridjevi, glagoli, na primjer), poput imena

Τιμόφιλος u kojem se spajaju leksička značenja riječi τιμή „časť” i φίλος „prijatelj” u značenje imena „koji časti prijatelja”, i koje morfološki analizira kao spoj dviju imenica u kojem je prva imenica modifikator, a druga je jezgra (slično strukturi starogrčke imenske fraze). Dodatna je zanimljivost da se neka starogrčka složena imena mogu koristiti u dvije kombinacije, pa je tako imenu Τιμόφιλος inverzna inačica ime Φιλότιμος. Morfološki se ovo ime analizira kao spoj pridjeva φίλος „drag, prijateljski” i τιμή „časť” u značenju imena „koji voli časti”, u istom slijedu modifikatora i jezgre.

Akcentatski gledano, gornji su primjeri pokazali kako i jednostavna i složena imena potpadaju pod pravilo o starogrčkom recisivnom naglasku (baritoneza) po kojem naglasak ide što dalje od kraja sukladno pravilima ograničenja starogrčkog naglaska: pridjev δεξιός je oksitona, a osobno ime Δέξιος proparoksitona.

Jedna morfološka specifičnost starogrčkih osobnih imena otkriva se u tvorbi osobnih imena žena. Ženska se imena tvore uobičajenim sufiksom za ženski rod -α/-η, poput imena Medeje, Μήδεια, no u tvorbi imena od složenih pridjeva dolazi do jedne vrste naknadne tvorbe ženskog roda. Složeni pridjevi prve i druge deklinacije ne razlikuju se u muškom i ženskom rodu, ali tvore ženski rod imena. Slično tome i pridjevi s-osnova treće deklinacije ne razlikuju muški i ženski rod, ali se ženska imena od tih pridjeva tvore sufiksom -εια:

εὔμαχος (m/f) εὐμαχον (n) „koji/koja se dobro bori” – Εὔμαχος Eumah
– Εὐμάχη Eumaha
εὐγενής (m/f) εὐγενές (n) „koji/koja je dobra roda” – Εὐγένεια Eugenija

Imena izvedena iz imena bogova čine zasebnu semantičku skupinu starogrčkih osobnih imena. Takva se imena zovu teoforičkim imenima ili teoforicima, i iz njih se iščitava religijska motivacija imenovanja, a nešto se iz njih može saznati i o širenju kulta (Dionizov kult, na primjer, potvrđen je na području Grčke već od 13. st. pr. Kr.). U oblicima su izvedenice pridjevskim formantima, Demetrije, Apolonije Dionizije – Δημέτριος, Απολλόνιος Διονύσιος, ali posebno u složenicama s -γενής -γένεια, -δωρος/-δώρα, -δοτος/δότη, sa značenjem „rođen, darovan, dan od nekog božanstva” (Hermogen Έρμογένης, Diogenija Διογένεια, Atenodor Ἀθηνόδωρος, Apolodora Απολλοδώρα, Dionisodot Διονυσόδοτος, Zenodota Ζηνοδότη). Osim iz imena svih božanstava, izvodila su se i neutralna teoforička imena, s oprćenitom referencom na božanstvo θεός „bog”: Θεογένης, Θεόδοτος i Θεόδωρος. Kasnije osnovom za grčka teoforička imena postaju i božanstva koja potječu iz drugih kulturno-religijskih krugova, poput egipatskog, u primjeru božice Izide u imenu Ισιδωρος.

Osim imena žena, poznata su i starogrčka imena robova, jedna potvrđena u epigrafskim izvorima, a druga literarna, osobna imena fiktivnih robova. Literarni robovi najčešće imaju etnička ili strana imena, što ih, posebno u drami, pomaže razgraničiti od slobodnih likova pa se može reći da i takvim slučajevima osobno

ime služi za temeljnu karakterizaciju statusa književnog lika. Neka od najčešćih književnih imena robova jesu Sosija Σωσίας, Ksantija Ξανθίας, Pirija Πυρρίας, Geta Γέτας, Dorida Δωρίς, Daos Δᾶος, Man Μάνης, Sir Σύρος. Robovima se ime može promijeniti, što Hermogen u svojem programatskom eksponu u Platonovu dijalogu *Kratil* koristi kao argument da se imena općenito daju stvarima i da se, jednom dana, koriste zato što se takvo davanje imena prihvaća:

ἐμοὶ γὰρ δοκεῖ ὅτι ἂν τίς τῷ θῆται ὄνομα, τοῦτο εἶναι τὸ ὀρθόν· καὶ ἂν αὐθις γε ἕτερον μεταθῆται, ἐκεῖνο δὲ μηκέτι καλῆ, οὐδὲν ἦττον τὸ ὑστερον ὀρθῶς ἔχειν τοῦ προτέρου, ὥσπερ τοῖς οἰκέταις ἡμεῖς μετατιθέμεθα (Pl. *Cra.* 384d1–5)

Jer meni se čini da kad god netko dà ime, to je ime ono ispravno. I opet, ako da drugo ime, a onim prijašnjim više ne zove, to potomje ime nije ništa manje ispravno od onog prije, kao što i kućnim robovima mijenjamo imena.

Osim robova, koji su to najčešće činili prilikom oslobađanja, imena su mogli mijenjati, μετατιθέναι, i slobodni ljudi te imamo podatke da su to i radili, uglavnom u jednoj vrsti socijalnog „inženjeringa” da se pravo porijeklo prikrije ili da se ono prikaže boljim. Poput Teofrastova navoda iz spisa *Karakterī* (Ἡθικοὶ χαρακτήρες):

ὁ δὲ κακολόγος τοιόσδε τις, οἷος ἐρωτηθεῖς· ὁ δεῖνα τίς ἐστιν; οὐκοῦνδε καθάπερ οἱ γενεαλογοῦντες· πρῶτον ἀπὸ τοῦ γένους αὐτοῦ ἄρξομαι. τούτου ὁ μὲν πατήρ ἐξ ἀρχῆς Σωσίας ἐκαλεῖτο, ἐγένετο δὲ ἐν τοῖς στρατιώταις Σωσίστρατος, ἐπειδὴ δὲ εἰς τοὺς δημότας ἐνεγράφη, <Σωσίδημος>. (Teophr. *Char.* 28.2–3)

Klevetnik je onaj koji, upitan tko je taj i taj, kaže kao i oni koji izvode obiteljska porijekla: prvo, počet ću od njegove obitelji. Njegov se otac prvo zvao Sosija, u vojsci je postao Sosistrat, a kad se upisao u svoj dem, Sosidem.

Ovaj se Teofrastov navod tumači i kao primjer stvaranja novog socijalnog identiteta zamjenom socijalno negativno obilježenog, tipično ropskog, imena za imena većeg društvenog kapitala.

Akcentuacija, morfologija, deklinacija, semantika, socijalni značaj i značenje imena, imena kao službena identifikacija osobe u antici i filozofija jezika samo su dio aspekata koji se mogu istraživati i analizirati u korpusu starogrčkih osobnih imena. Treba spomenuti i drugo veliko područje starogrčke onomastike, povijesnu distribuciju osobnih imena, u kojoj se osobna imena istražuju u dugom dijakronijskom luku od predmikenskog (predgrčkog) perioda pa kroz rimski period sve do vremena jačanja i širenja kršćanstva. Za sve one koje zanima starogrčka onomastika, ili je žele koristiti kao temelj za različita istraživanja, u otvorenom je pristupu dostupna objedinjena baza starogrčkih imena. Ta mrežna inačica velikog *Lexicon of Greek Proper Names* može se pretraživati na mrežnim stranicama <https://www.lgpn.ox.ac.uk/>, a ima i svoj odvirak LGPN-Ling s etimološkim i semantičkim podacima (<https://www.lgpn.ox.ac.uk/lgpn-ling>).